

The Opportunities and Requirements of Economic Diplomacy Regarding Strengthening the Convergence of Islamic Countries

Gholamreza Mesbahi Moghaddam^۱

Rostam Zyaei^۲

(Received: 12/03/2024 - Accepted: 13/04/2024)

DOI: 10.22034/dpiq.2025.484783.1013

Extended Abstract

Introduction

Unity among Islamic countries refers to the collective effort and the cause of Muslim nations to strengthen solidarity, cooperation, and mutual support in various political, cultural, and economic fields which aims to increase the collective power of the Islamic Ummah. Economic unity, which is clarified in the statements of the supreme leader of the Islamic Republic, refers to the joint efforts of Islamic countries to achieve economic convergence. Also, Economic

---

^۱ Professor, Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology, Imam Sadegh University, Tehran, Iran. (G.mesbahi@isu.ac.ir)

Orcid Code: <https://orcid.org/0009-0002-6869-059X>

^۲ M.A student, Department of International Relations, Imam Sadegh University, Tehran, Iran (R.zyaei@isu.ac.ir)- Corresponding Author

Orcid Code: <https://orcid.org/0009-0009-3398-1400>

diplomacy is the common pillar of economic interests and foreign policy of every country, which is considered one of the development strategies of emerging powers nowadays. The current research aims to assess the feasibility of utilizing economic diplomacy in the fulfillment of economic convergence among Islamic countries.

Literature Review

Studies on the opportunities and requirements of economic diplomacy in strengthening the convergence of Islamic countries reveal that this research area has received limited attention from research institutions and policy-making centers within the country. A review of available sources indicates that most published works focus on theoretical discussions and conceptual analyses of economic diplomacy. However, there has been little specialized research examining the relationship between economic diplomacy and convergence among Islamic countries. Consequently, only a few articles on this specific subject have been published:

Veisi (2023) conducted a study titled *Foresight of Islamic Countries' Convergence Using Scenario Planning*, employing a foresight framework and scenario planning methodology to present four scenarios for the future of Islamic countries. The first scenario envisions the establishment of a unified government leading to full convergence among Islamic countries. The second scenario suggests convergence in the form of an Islamic confederation as the preferred future. The third and fourth scenarios discuss the formation of an Islamic Union and an Organization of Islamic Cooperation framework, respectively, as pathways toward convergence. However, this research does not address

55 The Opportunities and Requirements of ...

economic unity as a fundamental and necessary element for Islamic countries (Veisi, 2023, p. 123).

Izadi and Mousaei (2022) examined the causes and factors of economic divergence among Islamic countries in their study titled *The Impact of Economic Divergence of Islamic Countries on the Convergence of the Islamic World*. While the research provides an in-depth analysis of the roots of economic divergence among Islamic countries, it does not address the impact of economic diplomacy models in strengthening convergence among these nations. The study primarily focuses on identifying the causes of economic divergence rather than the potential role of economic diplomacy in fostering unity (Izadi & Mousaei, 2022, p. 35-56).

Ezati, Ejabi, and Mokhtari (2021), in their study titled *Geopolitical Analysis of the Convergence and Divergence Components in the Islamic World*, with a foresight approach, argue that the realization of convergence among Islamic countries depends on reducing the involvement of extra-regional powers and addressing ethnic and religious challenges within the Islamic world. As a result, this would lead these countries toward development and sustainable security. However, the study overlooks the role of economic factors in creating political and social stability. Economic growth indicators and the improvement and reform of infrastructure play a critical role in strengthening convergence among Islamic countries (Ezati, Ejabi, & Mokhtari, 2021, p. 209-231).

Methodology

The approach of this research is qualitative and exploratory,

with data collection primarily conducted through library research. It involves reviewing key terms and concepts by examining sources, particularly from the past decade, to establish a conceptual framework. Ultimately, the study conducts an in-depth analysis of the subject and offers policy recommendations. Data collection focuses on reviewing relevant documents and literature, including scholarly articles, specialized books, statistical resources, and primary internal and external documents.

Results

The findings of the research indicate that economic convergence among Islamic countries can be achieved by designing a conceptual model based on the principles of economic diplomacy. This can be realized through the creation of common markets, a joint export guarantee fund, an Islamic financial messaging system, the signing of trade agreements, bilateral or multilateral monetary agreements, economic diversification, and the establishment of an institutional framework.

Discussion

Islamic countries have faced significant challenges on the global stage, including poverty, underdevelopment, and backwardness. Today, the Islamic world is striving to overcome these obstacles by emphasizing its strategic role and position. The path to addressing these problems requires extensive collaboration, solidarity, order, and cohesion within the Islamic world. Given their shared principles, goals, interests, and aspirations, Islamic countries have the potential to establish common economic blocs to achieve sustainable economic stability. One of the most effective

57 The Opportunities and Requirements of ...

ways to strengthen integration among Islamic nations is through economic unity. Economic diplomacy, as a strategic tool for countries seeking to enhance their economic interests through international cooperation and negotiation, presents unique opportunities for collaboration and convergence. This research focuses on the role of economic integration in empowering the Islamic world. Economic convergence among Islamic countries is vital for several reasons. Firstly, given the rich natural and human resources present in these nations, economic cooperation can foster sustainable development and reduce poverty. Secondly, considering the commonalities shared among Islamic nations, integration across various sectors provides a solution to existing challenges. Additionally, the creation of a strong economic bloc can enhance both national and regional security.

Conclusion

Islamic countries, with their rich resources and high economic potential, can play a role as effective actors in the international system. In particular, the existence of vast markets, abundant natural resources, and a common culture among these countries pave the way for creating exceptional opportunities for economic cooperation and synergy. Economic diplomacy plays an important role as a tool for strengthening international cooperation in the fields of trade, investment, and sustainable development. Islamic countries, given their shared historical and cultural experiences, can implement effective strategies to strengthen their economic relations. In addition, economic interactions can help improve security and stability in different regions and improve the general situation of these countries. On the other

hand, existing challenges such as political and economic disputes, internal inconsistencies, and external pressures can be serious obstacles to achieving these goals; therefore, the feeling of the need for synergy and coordination in economic policies and programs among Islamic countries is of particular importance. Ultimately, economic diplomacy can play a pivotal role in strengthening the position of Islamic countries in the international system and achieving the Sustainable Development Goals, so that these countries can be recognized as strategic partners in the global arena.

Keywords: Islamic unity, Economic Diplomacy, Regionalism, Islamic world.

فرصت‌ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت همگرایی کشورهای اسلامی

غلامرضا مصباحی مقدم^۱

رستم ضیائی^۲

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۲ - تاریخ تصویب: ۱۴۰۳/۰۱/۲۵)

DOI: 10.22034/dpiq.2025.484783.1013

چکیده

وحدت میان کشورهای اسلامی به تلاش و آرمان جمعی ملت‌های مسلمان برای تقویت همبستگی، همکاری و حمایت متقابل در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی و اقتصادی اشاره دارد که هدف آن افزایش قدرت جمعی امت اسلامی است. وحدت اقتصادی که در بیانات رهبر معظم انقلاب بدان تصریح شده است به تلاش‌های مشترک کشورهای اسلامی برای دستیابی به همگرایی اقتصادی اطلاق می‌شود. دیپلماسی اقتصادی نیز فصل مشترک منافع اقتصادی و سیاست خارجی کشورهاست که امروزه از راهبردهای توسعه قدرت‌های نوظهور بشمار می‌آید. هدف پژوهش حاضر، امکان‌سنجی بهره‌برداری از دیپلماسی اقتصادی در تحقق همگرایی اقتصادی میان کشورهای اسلامی است. همگرایی اقتصادی میان کشورهای اسلامی از چند جنبه حائز اهمیت است. اولاً، باتوجه به منابع غنی طبیعی و انسانی که در کشورهای اسلامی وجود دارد، همکاری‌های اقتصادی می‌تواند به توسعه پایدار و کاهش فقر کمک کند. ثانیاً، باتوجه به اشتراکاتی که میان کشورهای اسلامی وجود دارد همگرایی در تمام زمینه‌ها راه‌حل برون‌رفت از چالش‌های موجود است. در این رابطه با استفاده از رویکرد توصیفی - تحلیلی و در چارچوب نظری منطقه‌گرایی اقتصادی به بررسی فرصت‌ها و الزامات مسئله حاضر پرداخته می‌شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که می‌توان با طراحی مدل مفهومی مبتنی بر الگوی دیپلماسی اقتصادی، همگرایی میان کشورهای اسلامی را از طریق ایجاد بازارهای مشترک، صندوق مشترک ضمانت صادرات، پیام‌رسان مالی اسلامی، امضای موافقت‌نامه‌های تجاری و پیمان‌های پولی دو یا چندجانبه، تنوع‌بخشی اقتصادی و ایجاد چارچوب نهادی محقق ساخت.

واژگان کلیدی: وحدت اسلامی، دیپلماسی اقتصادی، منطقه‌گرایی، جهان اسلام

۱. استاد فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران. (G.mesbahi@isu.ac.ir)

Orcid Code: <https://orcid.org/0009-0002-6869-059X>

۲. کارشناسی‌ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران (R.zyaei@isu.ac.ir)

نویسنده مسئول

Orcid Code: <https://orcid.org/0009-0009-3398-1400>

مقدمه

کشورهای اسلامی در عرصه جهانی آسیب‌های زیادی از جمله فقر، عقب‌ماندگی و توسعه‌نیافتگی را متحمل شده‌اند، اکنون جهان اسلام با برجسته ساختن جایگاه خود سعی در رهایی از این ناهنجاری‌ها دارد. راه برون‌رفت از این مشکلات مستلزم روابط گسترده، همبستگی، نظم و انسجام در جهان اسلام است. کشورهای اسلامی با در نظر گرفتن مبانی، اهداف، منافع و آرمان‌های مشترکی که دارند، می‌توانند با ایجاد بلوک‌های اقتصادی مشترک، ثبات اقتصادی در کشورهای خود را پایدار سازند. یکی از راه‌های تقویت همگرایی میان کشورهای اسلامی وحدت اقتصادی است.

دیپلماسی اقتصادی به‌عنوان ابزاری راهبردی برای کشورهای که به دنبال ارتقای منافع اقتصادی خود از طریق همکاری و مذاکره بین‌المللی هستند، فرصت‌های منحصر به فردی را برای همکاری و هم‌گرایی ارائه می‌دهد. پژوهش حاضر بر نقش همگرایی اقتصادی در توانمندی‌های جهان اسلام متمرکز است. همگرایی اقتصادی میان کشورهای اسلامی از چند جنبه حائز اهمیت است. اولاً، با توجه به منابع غنی طبیعی و انسانی که در کشورهای اسلامی وجود دارد، همکاری‌های اقتصادی می‌تواند به توسعه پایدار و کاهش فقر کمک کند. ثانیاً، با توجه به اشتراکاتی که میان کشورهای اسلامی وجود دارد همگرایی در تمام زمینه‌ها راه‌حل برون‌رفت از چالش‌های موجود است. همچنین، ایجاد یک بلوک

فرصت‌ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۶۱

اقتصادی قوی می‌تواند به تقویت امنیت ملی و منطقه‌ای آنها کمک کند. رویکرد این پژوهش کیفی، از نوع اکتشافی بوده و روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای مبتنی بر بررسی کلمات کلیدی و اصطلاحات تحقیق با مرور منابع (با تأکید بر دهه اخیر) است و در نهایت به بررسی دقیق موضوع و ارائه راهکارهای سیاستی پرداخته شده است. روش گردآوری اطلاعات پژوهش، مبتنی بر بررسی اسناد و کتاب‌های مرتبط با عنوان پژوهش است و عمدتاً شامل مقالات، کتاب‌های تخصصی و منابع آماری و اسناد دسته اول داخلی و خارجی است. هدف پژوهش، شناسایی فرصت‌ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی است که می‌تواند به طور مؤثر همگرایی اقتصادی کشورهای اسلامی را تقویت کند.

پیشینه پژوهش

مطالعات صورت گرفته در موضوع فرصت‌ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت همگرایی کشورهای اسلامی نشان می‌دهد که این حوزه پژوهشی کمتر مورد توجه مراکز تحقیقاتی و سیاست‌گذاری کشور قرار گرفته است. جستجو در منابع بیانگر آن است که آثار منتشر شده عموماً متوجه موضوعات نظری و مفهوم‌شناسی دیپلماسی اقتصادی هستند و به صورت تخصصی به ارتباط بین دیپلماسی اقتصادی و همگرایی میان کشورهای اسلامی پرداخته نشده است. براین اساس در نگاهی کلی فقط چند عنوان مقاله با این موضوع منتشر شده است: ویسی (۱۴۰۲) در پژوهش «آینده‌پژوهی همگرایی کشورهای

اسلامی به روش سناریوپردازی» بر اساس چارچوب آینده‌پژوهی و با روش سناریوپردازی چهار سناریو برای آینده کشورهای اسلامی ارائه داده است. سناریو اول عبارت است از اینکه دولت یکپارچه‌ای شکل بگیرد و همگرایی کامل میان کشورهای اسلامی اتفاق بیفتند. سناریو دومی که مطرح است همگرایی میان کشورهای اسلامی را در قالب تشکیل کنفدراسیون اسلامی به‌عنوان آینده مرجع ذکر می‌کند و سناریو سوم و چهارم به ترتیب به تشکیل اتحادیه کشورهای اسلامی و سازمان همکاری اسلامی در چارچوب همگرایی اشاره دارد. در این پژوهش به وحدت اقتصادی به‌عنوان رکن اساسی و موردنیاز کشورهای اسلامی اشاره نشده است.

ایزدی و موسائی (۱۴۰۱) در پژوهش «تأثیر واگرایی اقتصادی کشورهای اسلامی بر همگرایی جهان اسلام» به بررسی علل و عوامل واگرایی اقتصادی میان کشورهای اسلامی پرداخته‌اند. اما در این پژوهش به تأثیر الگوی دیپلماسی اقتصادی در تقویت همگرایی میان کشورهای اسلامی اشاره‌ای نشده و صرفاً به تبیین ریشه‌های واگرایی اقتصادی میان کشورهای اسلامی پرداخته شده است.

عزتی، ایجابی و مختاری (۱۴۰۰) در پژوهش «تحلیل ژئوپلیتیکی مؤلفه‌های همگرایی و واگرایی در جهان اسلام» با رویکرد آینده‌پژوهی، تحقق همگرایی در میان کشورهای اسلامی را در گرو کاهش دخالت قدرت‌های فرامنطقه‌ای و چالش‌های قومی و مذهبی در جهان اسلام

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۶۳

می داند که در نتیجه باعث می شود این کشورها به سمت توسعه و امنیت پایدار سوق پیدا کنند. آنچه در این پژوهش مورد توجه واقع نشده بررسی نقش مؤلفه های اقتصادی در ایجاد ثبات و امنیت سیاسی و اجتماعی است. رشد شاخص های اقتصادی و بهبود و اصلاح زیرساخت ها نقش بسیار مهمی در تقویت همگرایی میان کشورهای اسلامی دارد.

محمودی، دامن کشیده و نصایبان (۱۴۰۰) در پژوهش «اثرات شاخص اقتصاددانش بنیان بر رشد اقتصاد کشورهای اسلامی (مدل آزمون بارو سالای مارتین)» به بررسی تأثیر اقتصاد دانش بنیان بر رشد اقتصادی کشورهای اسلامی پرداخته اند. در این راستا، از روش های اقتصادسنجی و مدل بارو سالای مارتین استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل کشورهای اسلامی و چندمذهبی (از جمله آذربایجان، اردن، ازبکستان، اندونزی، ایران، پاکستان، تاجیکستان، ترکیه، تونس، سودان، قرقیزستان، قزاقستان، لبنان، مصر و هند) است. قلمرو زمانی پژوهش بین سال های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۹ قرار دارد. داده های مورد نیاز از منابع معتبر جهانی و بانک های اطلاعاتی مانند صندوق بین المللی پول جمع آوری شده و از مدل اقتصادی سنجی پانل خودرگرسیون ساختاری برای تحلیل استفاده شده است. نویسندگان این مقاله به دنبال تحلیل تجربی ارتباط بین اقتصاد دانش بنیان و رشد اقتصادی است بودند؛ اما پژوهش حاضر بیشتر بر روی راهکارهای عملیاتی برای تقویت همگرایی اقتصادی میان کشورهای اسلامی متمرکز شده است.

ابوالفضل‌ی کریزی و ستوده (۱۳۹۸) در پژوهش «واکاوی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر همگرایی کشورهای اسلامی (با تأکید بر ظرفیت‌های انقلاب اسلامی)» به نقش نهادها و سازمان‌هایی همچون؛ سازمان همکاری‌های اسلامی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، کنفرانس وحدت اسلامی و مجمع تقریب مذاهب اسلامی در تقویت همگرایی کشورهای جهان اسلام اشاره داشته که بیشتر مرتبط با دیپلماسی عمومی است در حالی که با توجه وجود چالش‌ها و بحران‌های اقتصادی نیاز به تقویت دیپلماسی اقتصادی میان کشورهای اسلامی بیشتر است. زمانی که شاخص‌های اقتصادی رشد داشته باشند و زیرساخت‌های لازم جهت توسعه اقتصادی فراهم باشد بهتر می‌توان در جهت ترویج شاخص‌های فرهنگی تلاش کرد.

شقایق شهری (۱۳۹۶) در پژوهش «نقش اقتصاد دانش‌بنیان در همگرایی تجاری کشورهای اسلامی (رویکرد برون‌گرایی اقتصاد مقاومتی)» به تأثیر اقتصاددانش بنیان بر تقویت همگرایی تجاری و برون‌گرایی اقتصادی اشاره دارد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شاخص ترکیبی اقتصاددانش بنیان اثر مثبتی بر تجارت متقابل کشورهای اسلامی و در نتیجه همگرایی بیشتر دارد. این پژوهش صرفاً بر ضرورت اصلاح نهادی و ساختاری توسعه اقتصاد دانایی محور تأکید دارد و در این پژوهش به فرصت‌های همکاری اقتصادی میان کشورهای اسلامی پرداخته نشده است.

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۶۵

زارع مهریزی (۱۳۹۲) در پژوهش «نقش دیپلماسی نوین در افزایش همگرایی کشورهای اسلامی» به نقش دیپلماسی در تقویت همگرایی میان کشورهای اسلامی اشاره دارد. اینکه هویت اجتماعی_فرهنگی مسلمانان ایجاب می کند در یک جبهه واحد اسلامی علیه دشمن متحد شده و بتوانند باتکیه بر توانمندی ها و اشتراکات از بحران های داخلی موجود خارج شوند. اما این پژوهش نتوانسته الگویی جهت همگرایی بیشتر کشورهای اسلامی ارائه دهد.

مبانی مفهومی و نظری

دیپلماسی

دیپلماسی به معنای استفاده از مهارت و دانش جهت تأثیرگذاری بر رویدادهای حاکم بر نظام بین الملل، برقراری و ارتقای سطح روابط سیاسی بین دولت ها است. دیپلماسی از جمله عوامل قدرت ساز در بعد سیاست خارجی تعریف شده که راهبرد و اولویت های یک کشور را با سایرین مشخص می کند (Abdurrahmanli, 2021: 582-603). در یک تعریف کلی دیپلماسی را فن و هنر حل و فصل مسالمت آمیز مسائل، مشکلات، اختلافات بین المللی و اختلافات بین کشورها با استفاده از ابزار مذاکره دانسته اند (Robertson, 2004, 14 - 47). در این تفسیر سنتی، دیپلماسی یکی از ابزارهای سیاست خارجی است که موازی با دیگر ابزارها از قبیل تبلیغات، مشوق ها و مانع تراشی های اقتصادی و در نهایت دخالت های امنیتی و نظامی به کار گرفته می شود (هالستی، ۱۳۹۰:

۲۷۹-۲۱۲).

دیپلماسی، به عنوان روش مسالمت آمیز روابط بین کشورها با تحولات و دگرگونی‌های اساسی در روش‌ها و شیوه‌های اجرایی مواجه شده است (دامن‌پاک جامی، ۱۳۹۷: ۱۲۹-۱۳۰). فروپاشی شوروی و پایان درگیری شرق و غرب تغییرات شگرفی در عرصه روابط بین‌الملل به وجود آورد و موجب افزایش انتظارات عمومی نسبت به عایدی مذاکره و دیپلماسی شد. در این شرایط روابط بین‌الملل وارد دورانی از گذار به سمت نظم نوینی شده است که ساختار و ابعاد آن در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. در شرایط گذار، مراکز متعدد قدرت سیاسی و اقتصادی ظهور کرده و نظام بین‌الملل علائمی از تشکیل یک نظام چندقطبی را بروز می‌دهد. در چنین وضعیت غیرقابل پیش‌بینی، دیپلماسی هم برخی از مشخصات دوران جنگ سرد را حفظ کرده و هم ضرورت تغییر مبتنی بر مؤلفه‌های نوین در شیوه زندگی و دانش بشری و نحوه مدیریت روابط بین‌الملل در آن مشهود است (دهقانی فیروزآبادی و همکاران: ۱۴۰۰: ۱۰۳).

می‌توان چنین ادعا داشت که تحولات و رویدادهای حوزه نظری و عملی روابط بین‌الملل در دو الی سه دهه گذشته، اهمیت فهم این حوزه‌ها را از طریق بررسی موضوعاتی خارج از حلقه سیاسی و امنیتی دولت محور برجسته نموده است. در این رابطه، پژوهشگران این حوزه جهت نشان دادن اهمیت و تأثیر رفتار بازیگران اقتصادی و منافع اقتصادی

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۶۷

بر روندها و رویه‌های دیپلماتیک، اقدام به وارد کردن ابزارهای تحلیلی از دیگر زمینه‌های علوم اجتماعی به‌ویژه رشته اقتصاد سیاسی بین‌الملل و مطالعات کسب‌وکار به حوزه دیپلماسی و روابط بین‌الملل کرده‌اند (دهقانی فیروزآبادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰۲). در نتیجه ورود مؤلفه‌های جدید مانند توسعه، تجارت و سرمایه‌گذاری در نظام بین‌المللی طی دهه‌های اخیر مفاهیمی چون دیپلماسی اقتصادی، دیپلماسی انرژی، دیپلماسی پارلمانی، دیپلماسی فرهنگی و دیپلماسی شرکتی برای اشاره به کارکردهای مختلف دیپلماسی به کار گرفته شده است (دهقانی فیروزآبادی و دامن‌پاک جامی، ۱۳۹۴: ۱۲).

دیپلماسی اقتصادی

دیپلماسی اقتصادی به معنای پیشبرد اهداف حوزه توسعه اقتصادی در سیاست خارجی از دهه ۱۹۷۰ وارد روابط بین‌الملل شده است. در جریان فکری غالب پس از جنگ جهانی دوم (رنالیستی دولت‌محور) و تمرکز بر حیطه‌های سیاسی و امنیتی، به دیپلماسی اقتصادی از نگاه سیاست قدرت توجه شده است. به مرور، با توجه به تحولات عرصه نظام بین‌الملل تغییرات تحول‌معنایی در این مفهوم به وقوع پیوسته است. امروزه معنای دیپلماسی اقتصادی دربرگیرنده سه مفهوم سیاست، اقتصاد و روابط بین‌الملل است.

درواقع، دیپلماسی اقتصادی، چگونگی ارتباط بین سیاست و اقتصاد را در روابط بین‌الملل بررسی می‌کند (دامن‌پاک جامی، ۱۳۹۸: ۱۶-۱۵).

تعریف دیپلماسی اقتصادی در عصر حاضر، در چارچوب تخصصی شدن موضوعات اقتصادی صورت می‌پذیرد؛ براین اساس، دیپلماسی اقتصادی دلالت بر روابط اقتصادی مابین بازیگران بین‌المللی دارد که با محوریت دولت‌ها و بازیگران غیردولتی انجام می‌شود (Bryant; 1975: 109). همچنین، در تعریفی دیگر، دیپلماسی اقتصادی را هم راستایی دیپلماسی و اهداف اقتصادی در راستای تأمین منافع ملی تعریف می‌نماید (Bayne and Woollock; 2003: 45).

دیپلماسی اقتصادی، دلالت بر آن دسته از فرایندهای رسمی دیپلماتیک دارد که در راستای توسعه صادرات، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و مشارکت کشور در اتحادیه‌ها و ائتلاف‌های اقتصادی جهانی دارد (Barannay; 2009: 2). تا چند دهه اخیر، دیپلمات‌ها تمایلی به پیگیری مسائل تجاری و اقتصادی نداشتند. اما در حال حاضر، پیگیری این مسائل و توسعه مبادلات تجاری بین‌المللی، در رأس امور دیپلماتیک قرار گرفت. به‌طور کلی، جهانی شدن نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه و تطور مفهوم دیپلماسی اقتصادی داشته است (دامن‌پاک جامی، ۱۳۹۸: ۱۳۰-۱۳۱).

بر اساس تعریف وزارت امور خارجه ایالات متحده آمریکا، دیپلماسی اقتصادی به معنای استفاده از ابزارهای اقتصادی و مهارت‌های دیپلماتیک برای پیشبرد اهداف اقتصادی، سیاسی و استراتژیک است. این تعریف بیانگر این نکته است که دیپلماسی اقتصادی، یک ابزار

فرصت‌ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۶۹

اقتصادی به‌منظور پیشبرد اهداف صرفاً اقتصادی نیست، بلکه کارکردهای دیگری همچون پیشبرد اهداف سیاسی ایالات متحده در مسائلی همچون تحریم‌ها و حفاظت از اقتدار اقتصادی این کشور را برعهده دارد.

دیپلماسی اقتصادی علی‌رغم اهمیت روزافزون و ماهیت پیچیده در شرایط کنونی یک پدیده جدید به حساب نمی‌آید؛ بلکه دارای ریشه‌های عمیق تاریخی است. به تعبیر دیپلمات هندی کیشان رانا، از این جهت با چرخش جالب تاریخی‌ای در بازگشت مجدد موضوع دیپلماسی اقتصادی به دستور کار دولت‌ها مواجه هستیم (رانا، ۱۳۹۵: ۹۳). دیپلماسی اقتصادی جدید مبتنی بر اقتصاد سیاسی، سیاست خارجی و سیاست‌گذاری سطح کلان نهاد حاکمیتی کشورها است که به‌موجب آن، دولت‌ها در عرصه سیاست خارجی به کنشگری می‌پردازند. در واقع چهارچوب نظری دیپلماسی اقتصادی مبتنی بر ارتقای سطح روابط اقتصادی در قالب راهبرد کلان سیاست خارجی است (Abuseridze et al; 2022: 11 – 22).

جهان اسلام

مفهوم کشورهای اسلامی در ادبیات سیاسی با واژه «جهان اسلام» مترادف است و به‌جای هم به کار می‌رود، هرچند می‌توان گفت که واژه جهان اسلام عام‌تر است. باین‌حال در تعریف جهان اسلام بیشتر مرزهای ایدئولوژیک مورد توجه است. اما واژه کشورهای اسلامی کاربرد رسمی

و کاربردی‌تری پیدا کرده است. به هر حال جدای از تعابیر گوناگون از این واژه، می‌توان گفت که کشورهای اسلامی شامل کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی می‌شود (ابوالفضلی کریزی و ستوده، ۱۳۹۸: ۴۰۳).

از نظر جغرافیایی، جهان اسلام شامل سرزمین‌های وسیعی است که بدنه اصلی آنها به شکل مستطیل از سواحل اقیانوس اطلس شروع شده و تا جنوب غربی و شمال شرقی آسیای مرکزی ادامه دارد و شامل واحدهای کوچک‌تری مانند آلبانی است که شامل کشورهای اسلامی است. از نظر طول و عرض از اهمیت بالایی برخوردار است، حدود ۲۲ درصد از کل خشکی زمین و بخش‌های وسیعی از دو قاره آسیا و آفریقا و بخش‌های کوچکی از آمریکا و اروپا را شامل می‌شود. به عبارت دیگر، جهان اسلام بیش از ۳۱ میلیون کیلومتر مربع یعنی بیش از یک پنجم مساحت زمین را در بر می‌گیرد.

به طور رسمی ۵۷ کشور اسلامی عضو سازمان کنفرانس اسلامی هستند و به سه گروه کشورهای آسیایی (جنوب، جنوب شرقی و مرکزی)، با مساحت حدود ۹,۵ میلیون کیلومتر مربع، کشورهای آفریقایی با مساحت حدوداً تقسیم می‌شوند. ۶,۸ میلیون کیلومتر مربع و گروه کشورهای عربی بر ۱۴ میلیون کیلومتر مربع تقسیم می‌شود. غربی‌ترین کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی، گویان در قاره آمریکا و شمال آمریکای جنوبی و شرقی‌ترین کشور، اندونزی است که در جنوب شرقی

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۷۱

آسیا واقع شده است. شمالی ترین کشور، قزاقستان در آسیای مرکزی و جنوبی ترین کشور اسلامی، موزامبیک در جنوب قاره آفریقا واقع شده است (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۳-۴). اصطلاح جهان اسلام مفهومی چندوجهی است که ابعاد جغرافیایی، فرهنگی، مذهبی و سیاسی را در بر می گیرد.

تعاریف ارائه شده توسط متفکران مسلمان مختلف منعکس کننده تنوع و پیچیدگی این اصطلاح است و نشان می دهد که چگونه از مرزهای جغرافیایی صرف فراتر می رود و مجموعه ای غنی از هویت ها، باورها و تجربیات تاریخی را در بر می گیرد. در یک تعریف، اصطلاح جهان اسلام به سرزمین هایی اطلاق می شود که بیشتر مردم آن پیرو دین اسلام باشند (برژینسکی، ۱۳۸۶: ۷۴). از منظر فرهنگی، جهان اسلام به عنوان تمدنی تلقی می شود که سهم قابل توجهی در دانش، هنر و علم جهانی داشته است (Nasr, S. H, 2002). جهان اسلام بر حسب پابندی و هویت دینی نیز تعریف می شود. همان طور که رحمان (۱۹۸۰) تأکید کرده است: «جهان اسلام اساساً یک جامعه دینی است که در آن اعتقاد مشترک به اصول اسلام باعث ایجاد احساس تعلق و هویت در میان پیروان آن می شود». این تعریف بر اهمیت ایمان در شکل دادن به هویت جهان اسلام تأکید دارد (Rahman, F, 1980).

جنبه سیاسی جهان اسلام را می توان از طریق تحول تاریخی آن و تأثیر استعمار و مدرنیته درک کرد. به گفته خالدی (۱۳۸۳)، «جهان

اسلام متأثر از جنبش‌ها و ایدئولوژی‌های سیاسی مختلف است که واقعیت‌های معاصر آن را شکل داده‌اند». این تعریف به ماهیت پویای جهان اسلام و تحولات مداوم آن اشاره دارد (Khalidi, R, 2004).

همگرایی منطقه‌ای

همگرایی در چارچوب فرهنگ علوم سیاسی به فرایندی اطلاق می‌شود که در آن جوامع از اراده، قدرت هدایت مستقل سیاست‌های اصلی و اساسی خود دست می‌کشند و برای رسیدن به تصمیمات مشترک و هماهنگ و انتقال تصمیم‌گیری به نهادهای مرکزی جدید تلاش می‌کنند (حافظ‌نیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۵۴-۱۳۹). اصطلاحات «اتحاد» و «همگرایی» اغلب به‌جای هم در متون علمی و آکادمیک استفاده می‌شوند. معنای کلی همگرایی، همکاری متقابل در یک جامعه است که همه ابعاد زندگی اجتماعی را در برمی‌گیرد، هر فردی احساس می‌کند که بخشی از بافت یک جامعه است و از خودخواهی و افراط‌گرایی فردی دست می‌کشد.

به عقیده بسیاری از کارشناسان، فرایند همگرایی شامل انتقال قدرت تصمیم‌گیری از مراکز متعدد به یک مرکز واحد است. از این نظر، همگرایی تلاشی داوطلبانه و آگاهانه از سوی واحدهای سیاسی مستقل مانند دولت‌ها برای پیگیری اهداف مشترک است. این ممکن است مستلزم تحت‌تأثیر گرفتن بخشی از حاکمیت ملی جهت به حداکثر رساندن منافع متقابل باشد. با گسترش همکاری‌های اقتصادی، تجاری،

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۷۳

فرهنگی و سیاسی کشورهای منطقه، می توانند پایه ای برای ثبات و تمایل مشترک به سمت وحدت ایجاد کنند.

در طول تاریخ، کشورهای اسلامی به ویژه در برابر فشارهای خارجی و اختلافات داخلی به دنبال ایجاد وحدت و همکاری بوده اند. تأسیس سازمان همکاری اسلامی (OIC) در سال ۱۹۶۹ گام مهمی در جهت همکاری سیاسی و اقتصادی بین کشورهای عضو بود. با این حال، کارآمدی چنین سازمان هایی اغلب توسط رقابت های سیاسی، نابرابری های اقتصادی و منافع ملی متفاوت با مشکل مواجه شده است.

ابتکارات مختلف باهدف تقویت همگرایی، مانند شورای همکاری خلیج فارس (GCC)، گروه هشت کشور اسلامی در حال توسعه (D-8)، سازمان همکاری های اسلامی (ECO)^۴، فدراسیون عربی^۵، اتحادیه عرب^۶ نتایج متفاوتی داشته اند که اغلب منعکس کننده پیچیدگی های سیاست منطقه ای و نفوذ قدرت های خارجی است در جدول شماره ۱، تجارب همگرایی کشورهای اسلامی به تفصیل بررسی شده است.

-
1. Organisation of Islamic Cooperation
  2. Gulf Cooperation Council
  3. D-8 Organization for Economic Cooperation
  4. Economic Cooperation Organization
  5. Arab Federation
  6. Arab League

جدول (۱): تجارب همکاری کشورهای اسلامی

ردیف	نام سازمان	کشورهای عضو	هدف تأسیس
۱	شورای همکاری خلیج فارس	عربستان سعودی، کویت، بحرین، عمان، قطر و امارات متحده عربی.	ایجاد و توسعه همکاری و ارتباطات بین کشورهای عضو در زمینه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به منظور تحکیم روابط.
۲	گروه هشت کشور اسلامی در حال توسعه	ایران، ترکیه، پاکستان، بنگلادش، اندونزی، مالزی، مصر و نیجریه.	زمینه‌های اصلی همکاری میان کشورهای عضو این گروه شامل امور مالی، بانکداری، توسعه روستایی، علم و فناوری، توسعه بشر دوستانه، کشاورزی، انرژی، محیط‌زیست و بهداشت است. در بیانیه پایانی نخستین اجلاس سران (استانبول، ۱۹۹۷)، هدف اصلی گروه دی ۸ توسعه اجتماعی و اقتصادی مطابق با اصول زیر بیان شده است: صلح به جای درگیری، گفتگو به جای تقابل، همکاری به جای استثمار، عدالت به جای استانداردهای دوگانه، برابری به جای تبعیض، دموکراسی به جای ظلم

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۷۵

ادامه جدول (۱):

هدف تأسیس	کشورهای عضو	نام سازمان	ردیف
ارتقای سطح زندگی، رفاه مردم و توسعه اقتصادی کشورهای عضو.	ایران، ترکیه، پاکستان، افغانستان، ترکمنستان، ازبکستان، تاجیکستان، قرقیزستان، قزاقستان و آذربایجان	سازمان همکاری اقتصادی	۳
وحدت گفتمانی در سیاست خارجی، نظام اداری، نظامی و آموزشی و تشکیل ارتش واحدی به نام ارتش متحده عربی.	عراق و پادشاهی اردن	فدراسیون عربی	۴
تقویت همکاری‌های سیاسی: ایجاد یک جبهه واحد در مسائل سیاسی و امنیتی و حمایت از منافع کشورهای عربی در سطح بین‌المللی. توسعه اقتصادی: ارتقای همکاری‌های اقتصادی و تجاری میان کشورهای عضو و تلاش برای توسعه پایدار در منطقه.	مصر، عربستان سعودی، سوریه، عراق، اردن، لبنان و یمن، لیبی، سودان، مغرب، تونس، کویت، الجزایر، بحرین، قطر، امارات متحده عربی، عمان، موریتانی، سومالی، فلسطین، جیبوتی و کومور	اتحادیه عرب	۵

ادامه جدول (۱):

هدف تأسیس	کشورهای عضو	نام سازمان	ردیف
حفاظت از فرهنگ و هویت عربی: ترویج فرهنگ، زبان و تاریخ مشترک کشورهای عربی. حل و فصل منازعات: تلاش برای حل و فصل منازعات و بحران‌های منطقه‌ای به شیوه‌های مسالمت‌آمیز.			
تحکیم وحدت و همبستگی اسلامی، مقابله با تروریسم، خشونت، افراطی‌گری، تندروی، فرقه‌گرایی و تقویت انسجام میان جوامع، حل اختلافات و اقدامات صلح‌جویانه، توسعه حقوق اقتصادی سیاسی و رفاه جمعیت‌های اسلامی.	آذربایجان، ازبکستان، افغانستان، اندونزی، بنگلادش، پاکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قرقیزستان، قزاقستان، مالدیو، مالزی. اردن، امارات، ایران، بحرین، سوریه، عراق، عربستان سعودی، عمان، فلسطین، قطر، کویت، لبنان، مصر، یمن. الجزایر، اوگاندا،	سازمان همکاری اسلامی	۶

ادامه جدول (۱):

هدف تأسیس	کشورهای عضو	نام سازمان	ردیف
	برونئی، بنین، بورکینافاسو، توگو، تونس، جیبوتی، چاد، ساحل عاج، سنگال، سودان، سومالی، سیرالئون، کامرون، کومور، گابون، گامبیا، گینه، گینه بیسائو، لیبی، مالی، مراکش، موریتانی، موزامبیک، نیجر، نیجریه. آلبانی، ترکیه. سورینام، گویان.		

(طراحی شده توسط محقق)

همگرایی منطقه‌ای در رویکردهای آرمان‌گرایانه در روابط بین‌الملل مورد توجه قرار می‌گیرد. آرمان‌گرایان معتقدند که نظم جهانی در وضعیت آنارشیک به سر می‌برد؛ اما آنارشی را ماهیت آن نمی‌دانند (اسمیت و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲۱) و همکاری را ذیل یک نظام آنارشیک ممکن می‌دانند. همگرایی به‌عنوان یک فرایند جنبشی است که برای افزایش همگرایی میان دولت‌ها و در راستای همگون‌سازی تدریجی ارزش‌ها اتفاق می‌افتد. همگرایی معمولاً به‌صورت داوطلبانه و

بر اساس منافع مشترک صورت می‌پذیرد. در مواردی که همگرایی از روی اکراه یکی از طرف‌ها باشد جنبه امپریالیستی به خود خواهد گرفت (قوام، ۱۳۹۷: ۴۲-۴۳).

همگرایی منطقه‌ای به‌طور کلی فرایندی است که دو تا چند دولت - ملت مستقل و دارای حاکمیت در یک منطقه جغرافیایی توافق می‌کنند تا با یکدیگر برای رسیدن به منافع مشترک اقتصادی، سیاسی، امنیتی و... همکاری کنند. معمولاً همگرایی منطقه‌ای از طریق انعقاد توافقنامه‌های رسمی دو یا چندجانبه رسمیت پیدا می‌کند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۱۰۷).

همگرایی منطقه‌ای از نظر ماهیت می‌تواند حداکثری و یا حداقلی باشد. حداکثری مانند آنچه در اتحادیه اروپا شکل گرفته است و حداقلی همانند توافقنامه تجاری میان دو دولت. همچنین از نظر فرایندی همگرایی منطقه‌ای می‌تواند سه حالت داشته باشد: حداکثری، یعنی فوق ملی‌گرایی. حد وسط، یعنی تصمیم‌گیری مشترک میان کشورها یا واگذاری آن به نهاد فوق ملی و حداقلی، یعنی بین حکومت‌ها باشد.

یکی از انواع همگرایی منطقه‌ای، همگرایی اقتصادی است که در آن، کشورها توافق می‌کنند تا با رفع موانع تجاری و اقتصادی موجود، زمینه را برای گسترش همکاری‌ها فراهم سازند. منطقه آزاد تجاری، اتحادیه‌های گمرکی و اتحادیه‌های پولی از انواع همگرایی‌های اقتصادی به شمار می‌روند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۱۰۸-۱۱۰).

در چارچوب نظری همگرایی منطقه‌ای، نظریه تبادل کارل دوئیچ^۱ (که به نظریه ارتباطات نیز شناخته می‌شود) از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این نظریه، در مورد فرایند همگرایی و شکل‌گیری جوامع امنیتی چندجانبه است و بر اهمیت ارتباطات و تعاملات در تقویت همبستگی و ایجاد درک مشترک میان کشورها تأکید دارد (Adler & Barnett, 2023:14). بر اساس این دیدگاه، افزایش تبادلات میان کشورها می‌تواند به رشد ارزش‌های مشترک، اعتماد متقابل و شکل‌گیری حس تعلق به یک اجتماع کمک کند (Risse, 2022: 327). دوچ جامعه امنیتی چندجانبه را به‌عنوان مجموعه‌ای از کشورها تعریف می‌کند که در آن، به دلیل رسیدن به سطحی از یکپارچگی، استفاده از زور برای حل اختلافات غیرقابل تصور شده است (Koschut, 2021:5). این سطح از یکپارچگی، با توسعه شبکه‌های ارتباطی و تقویت تعاملات اجتماعی بین کشورهای عضو تسهیل می‌شود (Adler & Barnett, 2023:16).

در میان کشورهای اسلامی، دیپلماسی اقتصادی می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای تقویت همگرایی و ایجاد هویت مشترک ایفای نقش کند (Al-Rasheed & Vitalis, 2022:203). دوچ معتقد است که همگرایی از طریق شکل‌گیری حس هویت مشترک در میان کشورهای عضو پدید می‌آید (Risse, 2022:328). این هویت جمعی به‌عنوان عاملی اساسی برای تشکیل جامعه امنیتی عمل می‌کند و می‌تواند از طریق همکاری‌های

اقتصادی و تعاملات دیپلماتیک تقویت شود (7: Koschut, 2021).
دیپلماسی اقتصادی در میان کشورهای اسلامی فرصت‌هایی برای تقویت
درک متقابل و ایجاد اعتماد فراهم می‌کند که هر دو از مؤلفه‌های بنیادین
مدل همگرایی دوچ محسوب می‌شوند (Al-Rasheed & Vitalis, 2022:205).
علاوه بر این، دوچ بر اهمیت شبکه‌های نخبگان و نهادهای
فراملی در تسهیل همگرایی تأکید دارد (17: Adler & Barnett, 2023).
دیپلماسی اقتصادی، می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری این شبکه‌ها میان
کشورهای اسلامی شده و به افزایش همکاری و هماهنگی در سیاست‌ها
منجر شود (329: Risse, 2022). این فرایند که شامل اجتماعی شدن
نخبگان و توسعه نهادها است، با دیدگاه دوچ درباره چگونگی ظهور و
تکامل جوامع امنیتی هم‌راستا است (8: Koschut, 2021).
نظریه دوچ، با وجود ارائه چارچوب‌های مهم، در سال‌های اخیر مورد
بازبینی و نقد قرار گرفته است. برخی محققان بر این باورند که نظریه
دوچ ممکن است برخی پیچیدگی‌های فرایندهای همگرایی منطقه‌ای را
نادیده گرفته و نقش عدم تقارن قدرت‌ها و تأثیرات خارجی را به طور
کامل لحاظ نکرده باشد (206: Al-Rasheed & Vitalis, 2022).
با این وجود، اصول بنیادی این نظریه همچنان برای درک امکان همگرایی
میان کشورهای اسلامی از طریق دیپلماسی اقتصادی کاربرد دارند
(18: Adler & Barnett, 2023).

جایگاه دیپلماسی اقتصادی در تجارت خارجی کشورهای

عضو سازمان همکاری اسلامی نقش دیپلماسی اقتصادی در رشد صادرات درون گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی

بر اساس تحلیل داده‌های سالنامه کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی، صادرات درون گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی از ۷۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۴۶۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲ افزایش یافته است (نمودار ۱)؛ این روند افزایشی، بیانگر توسعه و گسترش همکاری‌های تجاری درون گروهی است. از آنجایی که برخی از کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی از نظر منابع طبیعی، منابع مالی و زیرساخت‌های صنعتی به یکدیگر وابسته هستند، دیپلماسی اقتصادی به عنوان ابزاری برای تأمین منافع مشترک و توسعه روابط تجاری به کار گرفته شده است. به عنوان مثال، سازمان همکاری اسلامی با اجرای برنامه‌های اقتصادی از سال ۲۰۰۵، به طور مستقیم به تسهیل فرایندهای تجاری بین کشورهای عضو پرداخته است.

یکی از برجسته‌ترین این برنامه‌ها، توافق‌نامه ترجیحی تجارت سازمان کنفرانس اسلامی (TPS-OIC) است. در چارچوب این توافق‌نامه، اعضای سازمان همکاری اسلامی می‌توانند تعرفه‌های پایین‌تری برای مبادلات تجاری میان خود اعمال کنند. این اقدام نه تنها باعث کاهش هزینه‌های تجاری شد؛ بلکه انگیزه‌ای برای گسترش روابط تجاری و افزایش رقابت‌پذیری کالاهای داخلی در سطح منطقه‌ای به وجود آورد

(Yearbook on OIC Member Countries, 2023).

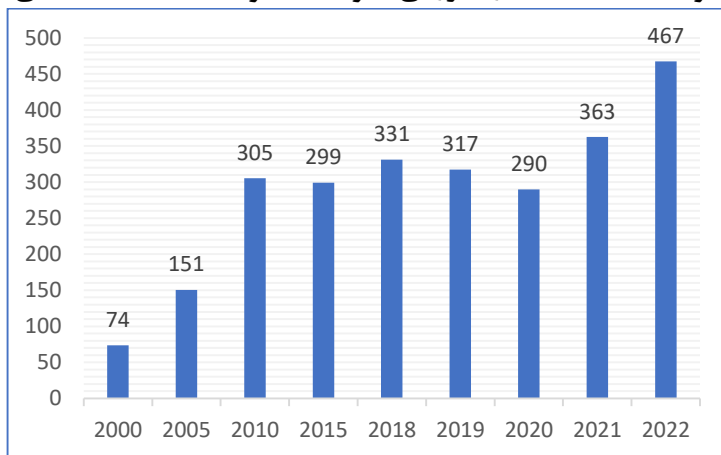
کاهش صادرات کشورهای اسلامی از ۳۳۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ به ۲۹۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ در اثر همه‌گیری کووید-۱۹، و سپس افزایش آن به ۴۶۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲، نشان‌دهنده استفاده مؤثر از ابزارهای دیپلماسی برای بازسازی تجارت خارجی است. به‌عنوان مثال، در دوران پس از بحران کووید-۱۹، کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی با اعمال سیاست‌های تعرفه‌ای و توافقات حمایتی، مانند یارانه‌های صادراتی به دنبال بازسازی زنجیره‌های تأمین و احیای تعاملات تجاری بودند. این اقدامات نشان‌دهنده بهره‌گیری هوشمندانه کشورهای اسلامی از ابزارهای دیپلماسی اقتصادی به‌منظور جبران کاهش صادرات و بهبود شاخص‌های تجارت خارجی در دوران پس‌ابحران است (Yearbook on OIC Member Countries, 2023).

برخی از کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی نقش مهمی در تجارت درون‌گروهی این سازمان ایفا می‌کنند. در سال ۲۰۲۲، عربستان سعودی با صادراتی به ارزش ۹۴,۷ میلیارد دلار در صدر صادرکنندگان قرار گرفت، و پس از آن امارات متحده عربی با ۶۳,۷ میلیارد دلار و ترکیه با ۶۴,۳ میلیارد دلار در رتبه‌های دوم و سوم بودند. شایان توجه است که در این دوره، برخی از کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی با اجرای سیاست‌های دیپلماسی اقتصادی و تقویت روابط تجاری با کشورهای هم‌پیمان توانستند رشد قابل توجهی در صادرات خود تجربه

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۸۳

کند. به عنوان مثال صادرات قطر از ۸۳۴ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به ۱۸,۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲ افزایش یافت. همچنین، صادرات قزاقستان از ۶۸۱ میلیون دلار به ۱۲,۲ میلیارد دلار و آذربایجان از ۱۷۶ میلیون دلار به ۵,۱ میلیارد دلار رسید (Yearbook on OIC Member Countries, 2023: 60).

نمودار (۱): صادرات درون گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی

Reference: Yearbook on OIC Member Countries 2023

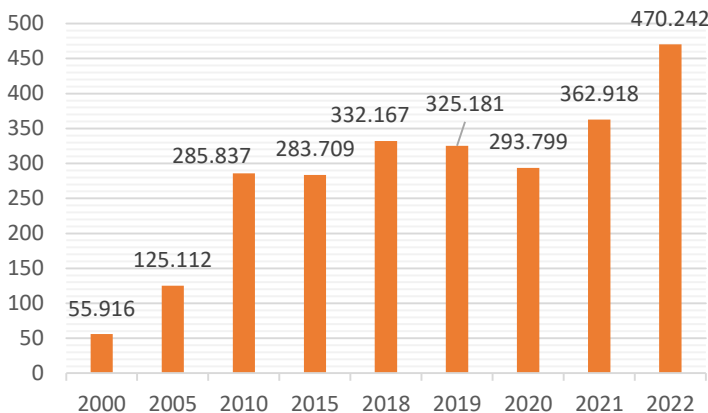
نقش دیپلماسی اقتصادی در رشد واردات درون گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی

تحلیل داده‌های سالنامه کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در سال ۲۰۲۳ نشان می‌دهد مجموع واردات درون گروهی این کشورها از ۵۵,۹۱۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۴۷۰,۲۴۲ میلیارد دلار در سال

۲۰۲۲ افزایش یافته است (نمودار ۲). کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی با توسعه روابط تجاری درون‌گروهی و تقویت همکاری‌های اقتصادی، توانسته‌اند به تدریج نیازهای اقتصادی خود را از منابع داخل تأمین کنند. این سیاست، کشورها را در برابر تغییرات و نوسانات قیمت در بازارهای جهانی مقاوم‌تر کرده است. به‌عنوان مثال، عربستان سعودی با تمرکز بر واردات از کشورهای عضو سازمان و کاهش تعاملات تجاری با بازارهای خارجی، به یک مدل پایدار و مقاوم دست یافته که در برابر نوسانات اقتصادی جهانی تاب‌آوری بیشتری دارد. با این حال، در برخی دوره‌ها، شاهد کاهش یا رکود نسبی در حجم واردات بوده‌ایم. به طور خاص، در فاصله سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۵، واردات درون‌گروهی به ۲۸۳,۷۰۹ میلیارد دلار کاهش یافته است. این کاهش را می‌توان به عواملی مانند نوسانات قیمت نفت، تنش‌های منطقه‌ای و یا بی‌ثباتی‌های مالی جهانی نسبت داد (Yearbook on OIC Member Countries, 2023).

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۸۵

نمودار (۲): واردات درون گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی

Reference: Yearbook on OIC Member Countries 2023

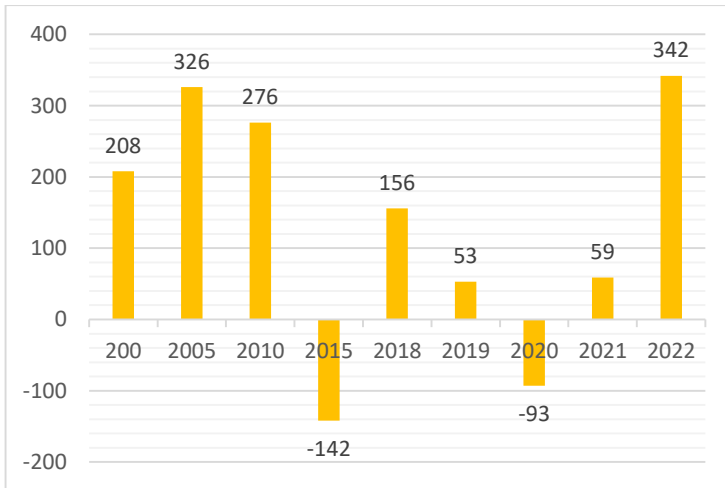
نقش دیپلماسی اقتصادی در بهبود تراز تجاری و توسعه پایدار اقتصادی

کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی با پیاده‌سازی راهبردهای دیپلماسی اقتصادی توانستند در سال ۲۰۲۲، مازاد تجاری خود را به ۳۴۲ میلیارد دلار افزایش دهند (نمودار ۳). عربستان سعودی با اجرای برنامه چشم‌انداز ۲۰۳۰ و جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی در بخش‌هایی مانند انرژی‌های تجدیدپذیر و صنعت پتروشیمی، توانست موقعیت خود را در بازار جهانی تثبیت کند. اتخاذ استراتژی‌های دیپلماسی اقتصادی این کشور، از جمله انعقاد قراردادهای بلندمدت با کشورهای آسیایی، به کاهش وابستگی به نوسانات قیمت جهانی نفت و تأمین جریان پایدار

۸۶ فصلنامه تعاملات دیپلماتیک

درآمد از صادرات انرژی منجر شده است. امارات متحده عربی نیز از طریق شرکت ملی نفت ابوظبی (ADNOC) و انعقاد قراردادهای بلندمدت تأمین انرژی، توانسته تقاضای مستمر برای نفت خود را تضمین کرده و وابستگی پایداری بین این کشور و بازارهای واردکننده انرژی ایجاد نماید. این راهبردها با تأسیس درآمدهای پایدار صادراتی، آسیب‌پذیری اقتصادی این کشورها را در برابر تغییرات جهانی کاهش داده است (Yearbook on OIC Member Countries, 2023).

نمودار (۳): تراز تجاری کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی

Reference: Yearbook on OIC Member Countries 2023

فرصت‌های فعال‌سازی دیپلماسی اقتصادی در کشورهای اسلامی

برخورداری از مزیت‌های اقتصادی و ژئواکونومیکی

بررسی موقعیت اقتصادی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی نشان می‌دهد که این ۵۷ کشور، از ظرفیت‌های بالقوه‌ای برخوردارند که می‌تواند به بهبود جایگاه بین‌المللی آن‌ها کمک شایانی کند. به‌عنوان مثال، بیش از ۷۰ درصد از تولید جهانی نفت که نقشی حیاتی در تأمین انرژی اقتصاد جهانی دارد، توسط کشورهای عضو و ناظر این سازمان تولید می‌شود. این شرایط برای تولید مواد خام صنایع نیز صادق است. دیپلماسی اقتصادی می‌تواند با تسهیل مذاکرات چندجانبه برای ایجاد زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای در صنایع نفت و گاز، نقش مهمی ایفا کند. همچنین، ترویج سرمایه‌گذاری متقابل در بخش‌های مکمل اقتصادی بین کشورهای اسلامی، به‌ویژه در زمینه‌هایی مانند کشاورزی و صنعت، می‌تواند به کاهش وابستگی به واردات از کشورهای توسعه‌یافته کمک کند.

اگرچه هنوز به طور کامل حجم ذخایر گاز، معادن، و پتانسیل‌های کشاورزی این کشورها برآورد نشده، اما با توجه به امکانات گسترده‌ای که هر یک از این کشورها دارند، می‌توان نتیجه گرفت که در صورت به‌کارگیری بهینه از این منابع، این کشورها قادر خواهند بود نه تنها نیازهای داخلی خود را برطرف کنند، بلکه سهم قابل توجهی از صادرات

جهانی را نیز به خود اختصاص دهند. سیاست‌های نادرست اقتصادی در سال‌های گذشته باعث شده تا حتی کشورهای اسلامی نتوانند مبادلات تجاری خود را به طور مؤثری افزایش دهند و همچنان وابسته به واردات از کشورهای توسعه‌یافته غربی هستند.

در حال حاضر، حدود ۹۰ درصد از صادرات کشورهای اسلامی شامل مواد خام است، درحالی‌که ۶۸ درصد از واردات آن‌ها را کالاهای تولید شده تشکیل می‌دهد. این وابستگی اقتصادی به کشورهای صنعتی، مانعی بر سر راه توسعه روابط تجاری میان کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی بوده است. در دهه‌های اخیر، برنامه‌ریزان این سازمان تلاش کرده‌اند تا با افزایش همکاری‌های اقتصادی میان اعضا، این روند را تغییر دهند. باوجود سرمایه‌گذاری‌های گسترده از سوی بانک توسعه اسلامی که از سال ۱۹۷۵ تأسیس و میلیاردها دلار برای ارتقای تجارت میان کشورهای اسلامی تخصیص‌یافته، هنوز نتایج مطلوب به دست نیامده است. بااین‌حال طبق بررسی‌هایی که در این پژوهش انجام شد یافته‌ها نشان می‌دهد در سال‌های اخیر حجم مبادلات تجاری میان کشورهای اسلامی به طور محسوسی افزایش یافته است.

وجود ارزش‌های فرهنگی و مذهبی مشترک

کشورهای اسلامی خصوصیات فرهنگی و تاریخی مشترکی مانند زبان، مذهب، نژاد، قومیت، تمدن و آداب‌ورسوم دارند که به‌عنوان پایه‌ای برای همکاری‌های اقتصادی است. اصول کمک متقابل، همبستگی و

برادری که در آموزه‌های اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است، ابتکارات اقتصادی مشترک را تسهیل می‌کند. دیپلماسی اقتصادی می‌تواند از این هویت مشترک برای افزایش مشارکت کشورها در سرمایه‌گذاری‌های مشترک و امضای توافق‌نامه‌های تجاری بهره‌بردار. ترویج گردشگری حلال و صنایع فرهنگی اسلامی نیز می‌تواند از طریق توافق‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه تقویت شود (Pontes et al., 2024).

یکی از مهم‌ترین پیوندهای فرهنگی کشورهای اسلامی، زبان عربی است. زبان عربی به‌عنوان زبان قرآن و شعائر اسلامی، جایگاه مقدسی در جهان اسلام دارد. کشورهای اسلامی با ترویج استفاده از زبان عربی در مجامع بین‌المللی و تشویق آموزش زبان می‌توانند پیوندهای خود را تقویت کرده و درک متقابل را تقویت کنند. همچنین ایجاد برنامه‌های تبادل دانشجویی و متخصص برای تقویت سرمایه انسانی می‌تواند موجب افزایش توانمندی‌های فنی و علمی کشورهای اسلامی شود (Zughoul, 2003). کشورهای اسلامی همچنین می‌توانند از اشتراکات مذهبی خود با همکاری در گفتگوهای بین‌ادیان، ترویج ارزش‌های اسلامی در مجامع بین‌المللی و اتحاد با یکدیگر برای رسیدگی به چالش‌های جهانی از منظر اسلامی بهره‌برند (Ramadan, 2004).

تاریخ جهان اسلام با پیروزی‌ها و چالش‌هایی همراه است. از ظهور دین مبین اسلام و تأسیس اولین دولت اسلامی در مدینه تا گسترش خلافت و متعاقب آن استعمار قدرت‌های اروپایی، ملت‌های اسلامی

روایت تاریخی مشترکی دارند. این تجربیات مشترک، مانند مبارزه با امپریالیسم و استکبار و داشتن روحیه آزادی خواهی می تواند به عنوان یک نیروی متحد عمل کند. کشورهای اسلامی با تصدیق و بزرگداشت این رویدادهای تاریخی می توانند حس همبستگی و هویت جمعی را گسترش بدهند (Esposito, 2010).

جهان اسلام دارای میراث غنی از آثار هنری و فرهنگی از جمله خوشنویسی، معماری و ادبیات است. این میراث هنری اغلب مضامین و نقوش اسلامی را در خود جای داده و هویت فرهنگی مشترک ملل مسلمان را منعکس می کند. کشورهای اسلامی می بایست با ترویج تعاملات فرهنگی، پیوندهای فرهنگی خود را تقویت کرده و میراث هنری مشترک خود را به جهانیان نشان دهند. برگزاری نمایشگاه‌ها و رویدادهای تجاری با تمرکز بر محصولات و خدمات اسلامی، از جمله این اقدامات است که می تواند زمینه ساز مشارکت بیشتر کشورها شود (Nasr, 2007).

برخورداری از جغرافیای سیاسی مشترک

بسیاری از کشورهای اسلامی در مجاورت یکدیگر قرار دارند این امر تجارت، تبادل فرهنگی و گفتگوهای سیاسی را تسهیل می کند. برای مثال، کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس نه تنها مرز جغرافیایی، بلکه پیوندهای فرهنگی و اقتصادی دارند که هویت جمعی آنها را تقویت می کند. جهان اسلام از منابع طبیعی قابل توجهی به ویژه

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۹۱

نفت و گاز برخوردار است. این فراوانی فرصت‌هایی را برای همکاری اقتصادی و وابستگی متقابل بین کشورها ایجاد می‌کند و به آنها اجازه می‌دهد تا از منابع خود برای منافع متقابل استفاده کنند. چندین کشور اسلامی مسیرهای دریایی حیاتی و گذرگاه‌های کلیدی مانند تنگه هرمز و کانال سوئز را کنترل می‌کنند. این گذرگاه‌ها برای تجارت جهانی و تأمین انرژی حیاتی هستند و مزیت‌های استراتژیکی در نظام بین‌الملل برای کشورها اسلامی دارند و قدرت‌های چانه‌زنی کشورهای اسلامی را افزایش می‌دهند (Haghirian, M, 2024).

ایجاد طرح‌های توسعه منطقه‌ای می‌تواند همکاری‌های اقتصادی و توسعه زیرساخت‌ها میان کشورهای اسلامی را تسهیل کند. به‌عنوان مثال، پروژه‌های مشترک در حمل‌ونقل، انرژی و فناوری می‌تواند ارتباط بین کشورهای اسلامی را افزایش داده و توسعه پایدار میان این کشورها را ارتقا دهد. پروژه خط لوله TAPI^۱ (ترکمنستان - افغانستان - پاکستان - هند) نشان می‌دهد که چگونه دیپلماسی اقتصادی می‌تواند امنیت انرژی و وابستگی متقابل اقتصادی بین کشورهای اسلامی را افزایش دهد (Mousavi Shafahi, 2018).

الزامات فعال سازی دیپلماسی اقتصادی در کشورهای اسلامی ایجاد بسترهای حمایتی برای تسهیل تجارت بین المللی ایجاد بازارهای مشترک

بازار مشترک امکان جابه جایی آزاد کالاها، خدمات، سرمایه و نیروی کار را در میان کشورهای عضو فراهم می کند. ایجاد بازار مشترک گامی به سوی همگرایی اقتصادی است که می تواند منجر به تشکیل اتحادیه گمرکی و در نهایت بازار واحد شود. این فرایند مستلزم حذف تعرفه ها و موانع غیرتعرفه ای است که امکان افزایش همکاری اقتصادی و روابط سیاسی بین کشورهای عضو را داراست (Hassan, Sanchez, & Hussain, 2010).

سازمان همکاری اسلامی نیاز به همکاری اقتصادی را به عنوان ابزاری برای حفاظت از منافع اعضا و تقویت همبستگی تشخیص داده است. ایجاد بازار مشترک اسلامی (ICM) به عنوان یک ابتکار مهم در راستای تسهیل تجارت و سرمایه گذاری میان کشورهای اسلامی مطرح شده است. این بازار به دنبال تقویت همکاری های اقتصادی و مالی در میان کشورهای اسلامی و افزایش حجم تجارت بین آنهاست. این بازار به کشورهای اسلامی این امکان را می دهد که در پروژه های مشترک سرمایه گذاری کرده و از منابع مالی یکدیگر بهره برداری کنند. با ایجاد یک بازار مشترک، فرصت های جدیدی برای کسب و کارها و

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۹۳

سرمایه گذاران در کشورهای اسلامی فراهم می شود. این بازار می تواند به تقویت نظام های مالی اسلامی و توسعه ابزارهای مالی جدید کمک کند (Hassan, Sanchez, & Hussain, 2010).

برای ایجاد بازارهای مشترک در کشورهای اسلامی، ابزارهایی از جمله، ایجاد توافقات تجاری برای حذف تعرفه ها و موانع غیرتعرفه ای میان کشورهای اسلامی، تأسیس سیستم های مالی و بانکی هماهنگ برای تسهیل مبادلات مالی و کاهش ریسک ها، سرمایه گذاری در شبکه های حمل و نقل و لجستیک بین المللی برای تسهیل جریان کالا و خدمات، تدوین و هماهنگی استانداردهای تجاری و کیفیت کالاها و خدمات میان کشورهای اسلامی، راه اندازی پروژه های سرمایه گذاری مشترک برای ارتقای همکاری اقتصادی، پیشنهاد می گردد.

ایجاد صندوق مشترک ضمانت صادرات

صندوق ضمانت صادرات مشترک می تواند با ارائه حمایت مالی و کاهش ریسک برای صادرکنندگان، به طور قابل توجهی بر پویایی تجارت، جریان سرمایه گذاری و همکاری اقتصادی کلی در داخل کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی تأثیر بگذارد. این صندوق با ارائه تضمین برای صادرات، ریسک های مالی را که صادرکنندگان هنگام ورود به بازارهای جدید با آن مواجه هستند، کاهش می دهد. کاهش موانع و خطرات تجاری می تواند منجر به افزایش حجم تجارت بین کشورهای عضو شود؛ بنابراین به عنوان یک کاتالیزور برای گسترش

تجارت عمل کرده و کسب و کارها را قادر می‌سازد تا بازارهای جدید در کشورهای اسلامی را کشف کنند (Fathi & Pakdaman, 2011)).

صندوق مشترک ضمانت صادرات با حمایت از طیف وسیع تری از صنایع و محصولات، تنوع اقتصادی در کشورهای اسلامی را دنبال می‌کند. بسیاری از کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی برای صادرات خود به تعداد محدودی از کالاها متکی هستند که می‌تواند برای ثبات اقتصادی مضر باشد. این صندوق با ترویج صادرات از بخش‌های مختلف به کاهش این خطر کمک کرده و در نتیجه ساختار اقتصادی انعطاف‌پذیرتری را تقویت می‌کند. با ایجاد استانداردها و رویه‌های مشترک برای تضمین صادرات، کشورهای عضو چارچوب‌های نظارتی خود را همسو کرده و کار را برای کسب و کارها در فراسوی مرزها آسان‌تر می‌کنند. این هماهنگی برای کاهش موانع تجاری و تقویت همکاری‌های اقتصادی بسیار مهم است. بی‌ثباتی سیاسی می‌تواند خطرات قابل توجهی را برای تجارت بین‌المللی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه ایجاد کند. این صندوق با ارائه ضمانت‌هایی در برابر رویدادهای سیاسی که می‌تواند بر صادرات تأثیر منفی بگذارد، به کاهش این خطرات کمک می‌کند (Mousavi Shafahi, 2018).

برای تحقق الزام ایجاد صندوق ضمانت صادرات مشترک در کشورهای اسلامی، ابزارهایی از جمله توافق‌نامه‌های رسمی بین کشورهای عضو برای تأسیس صندوق و تعیین مسئولیت‌ها، مدل‌های

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۹۵

مالی مشترک همچون اوراق قرضه اسلامی و صکوک برای تأمین منابع مالی صندوق، فناوری‌های نوین مانند سیستم‌های مدیریت ریسک دیجیتال و بلاک‌چین برای افزایش شفافیت و نظارت، شبکه‌های همکاری بین مؤسسات مالی اسلامی به منظور بهبود هم‌افزایی منابع و ارزیابی ریسک‌ها، پایگاه‌های اطلاعاتی مشترک برای به اشتراک گذاری داده‌های تجاری و ریسک‌ها، مکانیزم‌های حل و فصل اختلافات تجاری و سیاسی از طریق کمیته‌های مشترک، آموزش و مشاوره برای صادرکنندگان در زمینه‌های حقوقی و تجاری، تسهیلات مالی برای SMEs^۱ به منظور حمایت از کسب و کارهای کوچک و جدید در فرایند صادرات، به کاهش موانع تجاری و افزایش یکپارچگی اقتصادی در بین کشورهای اسلامی کمک خواهند کرد.

امضای موافقت‌نامه‌های تجاری و پیمان‌های پولی دو یا چندجانبه

قراردادهای تجاری میان کشورهای اسلامی می‌تواند با همسو کردن سیاست‌های اقتصادی آنها و تقویت حس همبستگی، همکاری‌های اقتصادی را تقویت کند. این همسویی می‌تواند منجر به ایجاد زنجیره‌های تأمین منطقه‌ای شود که رقابت‌پذیری و انعطاف‌پذیری را در برابر نوسانات اقتصادی جهانی افزایش می‌دهد (Özdemir, 2023).

ایجاد چارچوب‌هایی برای همکاری همچنین می‌تواند انتقال فناوری

1.Small and medium-sized enterprises

و ظرفیت‌سازی را تسهیل کند که برای توسعه کشورهای اسلامی بسیار مهم است (Al-Fadhli, 2023). قراردادهای پولی، مانند ترتیبات سوآپ ارزی^۱، می‌تواند به طور قابل‌توجهی بر همگرایی اقتصادی میان کشورهای اسلامی تأثیر بگذارد. این توافقنامه‌ها به کشورها اجازه می‌دهد تا ارزهای خود را به طور مستقیم مبادله کنند و اتکا به ارزهای اصلی جهانی؛ مانند دلار آمریکا را کاهش دهند. به‌عنوان مثال، بانک خلق چین خطوط مبادله دوجانبه با چندین کشور اسلامی ایجاد کرده که نه تنها تجارت را تسهیل می‌کند، بلکه ثبات مالی را با تأمین نقدینگی در دوران رکود اقتصادی افزایش می‌دهد.

درحالی‌که مزایای بالقوه قراردادهای تجاری و پولی قابل‌توجه است؛ ولی همچنان چالش‌هایی نیز باقی است. بی‌ثباتی سیاسی، سیاست‌های اقتصادی متفاوت و سطوح مختلف توسعه اقتصادی مانع از اثربخشی این توافق‌ها می‌شود. باین‌حال، کشورهای اسلامی با تمرکز بر اهداف مشترک و تقویت همگرایی امکان غلبه بر این چالش‌ها را دارند (Al-Fadhli, 2023). برای فعال‌سازی الزامات امضای موافقت‌نامه‌های تجاری و پیمان‌های پولی دو یا چندجانبه میان کشورهای اسلامی، ابزارهای پیشنهادی می‌توانند به تسهیل این فرایند کمک کنند. استفاده از سیستم‌های گمرکی و تجاری مشترک، مشابه سیستم‌های اتحادیه‌های اقتصادی منطقه‌ای مانند اتحادیه اروپا، می‌تواند به تسهیل فرایند ثبت و

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۹۷

تبادل اطلاعات تجاری کمک کرده و شفافیت را در روابط تجاری میان کشورهای اسلامی افزایش دهد. این سیستم ها به تبادل سریع تر اطلاعات و هماهنگی بهتر بین کشورها می انجامد. ایجاد و توسعه اتحادیه های گمرکی منطقه ای می تواند به کاهش تعرفه های گمرکی، استانداردسازی فرایندهای گمرکی و تسهیل تجارت میان کشورهای اسلامی منجر شود. این اتحادیه ها، به ویژه در کوتاه مدت، می توانند موانع تجاری را کاهش داده و شرایط را برای حرکت آزادتر کالاها و خدمات فراهم سازند. تأسیس بانک های توسعه ای منطقه ای برای تأمین مالی پروژه های زیرساختی مشترک، مانند پروژه های حمل و نقل و تجاری، می تواند به تسهیل عملیات اقتصادی در سطح منطقه ای کمک کند. این بانک ها با تخصیص منابع مالی به پروژه های مشترک، نقش مهمی در تسریع اجرای توافقات تجاری و پیمان های پولی ایفا می کنند.

ایجاد سازوکارهای قانونی و شفاف برای حل اختلافات تجاری مشابه آنچه در سازمان تجارت جهانی (WTO) وجود دارد، می تواند به کشورهای اسلامی کمک کند تا در صورت بروز اختلافات، از روش های قانونی برای حل و فصل مسائل استفاده کنند و از این طریق، ثبات و اعتماد متقابل در روابط تجاری خود را افزایش دهند (Mousavi, 2018).

ایجاد زیرساخت‌های مالی مستقل

ایجاد پیام‌رسان مالی اسلامی

ایجاد یک پیام‌رسان مالی اسلامی فرصتی قابل توجه برای تقویت همگرایی کشورهای اسلامی است. این پلتفرم با تقویت ارتباطات، تسهیل مبادلات فرامرزی، ترویج شمول مالی، حمایت از ابزارهای مالی اسلامی، تشویق به هماهنگی نظارتی و تقویت مدیریت ریسک، می‌تواند نقش مهمی در تقویت همکاری‌های اقتصادی بین کشورهای اسلامی ایفا کند. درحالی‌که چشم‌انداز جهانی در حال تکامل است، ایجاد چنین پیام‌رسانی می‌تواند گامی مهم در جهت دستیابی به یکپارچگی اقتصادی و انعطاف‌پذیری بیشتر در جهان اسلام باشد (Ahmed Hassan, 2024:50).

برای فعال‌سازی دیپلماسی اقتصادی در کشورهای اسلامی از طریق ایجاد یک پیام‌رسان مالی اسلامی، چندین ابزار و مکانیسم خاص باید مورد توجه قرار گیرد. این ابزارها برای اطمینان از عملکرد مؤثر پیام‌رسان مالی و هم‌راستایی آن با اصول منحصربه‌فرد مالی اسلامی ضروری هستند. از جمله آنها می‌توان به توسعه زیرساخت‌های دیجیتال اشاره کرد. این زیرساخت شامل پلتفرم‌های آنلاین امن برای انجام تراکنش‌ها و تسهیل ارتباطات میان ذی‌نفعان می‌شود. فناوری بلاک‌چین، شفافیت و امنیت معاملات را افزایش داده و اعتماد در شبکه مالی اسلامی را تقویت می‌کند (Cherni & Ben Amar, 2024). همچنین، بهره‌گیری

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۹۹

از نوآوری های فین تک و استفاده از برنامه های موبایل و کیف پول های دیجیتال، دسترسی به خدمات مالی را در مناطق کمتر توسعه یافته افزایش داده و شمول مالی را ترویج می کند (Islamic Finance Development Report, 2021).

تدوین چارچوب های قانونی برای انطباق محصولات و فرایندهای مالی با احکام اسلامی، از دیگر ضروریات ایجاد پیام رسان مالی اسلامی است (Aysan & Unal, 2024). همچنین، هماهنگی قوانین میان حوزه های قضایی مختلف برای کاهش ریسک تبادل ارز و سرمایه گذاری های بین المللی و تضمین رعایت مقررات محلی اهمیت دارد (OECD, 2023).

استفاده از ابزارهای مالی اسلامی نظیر صکوک، راهکاری برای تأمین مالی پروژه های زیرساختی کلیدی در کشورهای اسلامی و تقویت توسعه اقتصادی این کشورهاست (S&P Global Ratings, 2022). به ویژه، صکوک سبز که بر پروژه های زیست محیطی پایدار تمرکز دارد، امکان جذب سرمایه گذاری هایی را فراهم می کند که همسو با اهداف پایداری جهانی و متعهد به اصول مالی اسلامی هستند (Aysan & Unal, 2024).

ایجاد چارچوب نهادی یکپارچه برای همکاری اقتصادی

کشورهای اسلامی به یک چارچوب استراتژیک کاملاً تعریف شده نیاز دارند که دیپلماسی اقتصادی را در سیاست خارجی آنها ادغام کند. این

چارچوب باید روابط اقتصادی را به‌عنوان ابزاری برای تقویت روابط سیاسی و تقویت ثبات منطقه‌ای در اولویت قرار دهد. تأکید باید بر استفاده از منابع اقتصادی برای تأثیر مثبت بر روابط دیپلماتیک باشد (Rede Diplomática, 2023:18).

کشورهای اسلامی می‌بایست نهادهای دیپلماتیک قوی از جمله وزارتخانه‌های بازرگانی، آژانس‌های تشویق سرمایه‌گذاری و هیئت‌های توسعه اقتصادی ایجاد نمایند. علاوه بر ظرفیت نهادی، کشورهای اسلامی بایستی چارچوب‌های قانونی و نظارتی جامعی را توسعه بدهند. این شامل ایجاد قوانین و مقرراتی است که سرمایه‌گذاری خارجی را تشویق، از حقوق مالکیت معنوی محافظت و تجارت خارجی را تسهیل می‌کند (Heydari & Alamdari, 2022:35).

در ادامه، ابزارهای کلیدی موردنیاز برای تقویت و تحقق این چارچوب نهادی معرفی می‌شوند: (۱) ایجاد انجمن‌های همکاری اقتصادی اسلامی: تأسیس انجمن‌های همکاری اقتصادی میان کشورهای اسلامی می‌تواند بستری برای تبادل تجربیات، انعقاد توافقات تجاری و توسعه مشارکت‌های اقتصادی فراهم آورد. این انجمن‌ها می‌توانند از طریق سیاست‌های هماهنگ، موضع مشترکی در بحث‌های اقتصادی جهانی ایجاد کنند و به تقویت تجارت داخلی و همکاری با کشورهای غیراسلامی پردازند (Cherni & Ben Amar, 2024:3). (۲) شبکه‌های اطلاعات اقتصادی اسلامی: شبکه‌های اطلاعاتی برای جمع‌آوری و به‌اشتراک‌گذاری داده‌های اقتصادی در بین کشورهای اسلامی می‌توانند

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۱۰۱

قدرت چانه‌زنی این کشورها را در سطح بین‌المللی افزایش دهند. این شبکه‌ها اطلاعات ارزشمندی درباره روندهای بازار و فرصت‌های سرمایه‌گذاری برای سیاست‌گذاران و بخش خصوصی فراهم می‌کنند (Aysan & Unal, 2024: 9).

تنوع بخشی اقتصادی

بسیاری از کشورهای اسلامی به شدت به درآمدهای نفتی وابسته هستند که می‌تواند تلاش‌های آنها را برای تنوع اقتصادی محدود کند. برای فعال کردن مؤثر دیپلماسی اقتصادی، این کشورها باید سیاست‌هایی را دنبال کنند که تنوع اقتصادی را ارتقا داده و وابستگی به یک کالا را کاهش دهد. این ممکن است شامل سرمایه‌گذاری در بخش‌هایی مانند کشاورزی، تولید و فناوری برای ایجاد یک اقتصاد انعطاف‌پذیرتر و پایدار باشد (Alshahrani & Alharthi, 2024).

کشورهای اسلامی بایستی سیاست‌های مالی و اقتصادی خود را به گونه‌ای تنظیم کنند که منابع مالی برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های غیرنفتی مانند کشاورزی، تولید صنعتی و فناوری اختصاص یابد. این سرمایه‌گذاری‌ها باید به ویژه بر روی صنایع نوآورانه، انرژی‌های تجدیدپذیر، و فناوری‌های پیشرفته متمرکز باشد تا وابستگی به نفت کاهش یابد (Ahmed Hassan, 2024). همچنین کشورهای اسلامی می‌بایست در زمینه تحقیق و توسعه (R&D) همکاری‌های علمی و

تحقیقاتی خود را تقویت کنند. با ایجاد هسته‌های تحقیقاتی مشترک و تأسیس پارک‌های علمی، می‌توانند به نوآوری‌های فناورانه دست یابند که به تقویت تولید و تنوع اقتصادی کمک خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

همگرایی فرایندی است که شامل وحدت، همبستگی، همدلی و یکپارچگی در جامعه اسلامی است. این امر مستلزم اتخاذ تصمیمات مشترک و هماهنگ امت اسلامی برای حفظ جایگاه خود است. اسلام به‌عنوان یک دین توحیدی، مسلمانان را گرد هم آورده و برای منافع مشترکشان رهنمودهای لازم را ارائه می‌دهد و آنها را قادر می‌سازد تا به‌صورت هماهنگ و یکپارچه برنامه‌ریزی و گام‌های عملی بردارند. جهان اسلام دارای موقعیت استراتژیک منحصر به فردی بین شرق و غرب است. حدود ۳۰۰ بندر مهم و استراتژیک در سراسر جهان را در برمی‌گیرد که بیش از یک و نیم میلیارد نفر یا تقریباً یک‌چهارم جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند.

کشورهای اسلامی بخش قابل توجهی از ذخایر نفت و گاز جهان را در اختیار دارند که به ترتیب ۶۵ درصد و ۵۰ درصد آن را تشکیل می‌دهند. آنها همچنین از نظر منابع معدنی و زیرزمینی غنی هستند. اقلیم‌های متنوع و زمین‌های حاصلخیز در جهان اسلام به قابلیت‌های کشاورزی آن کمک می‌کند. علاوه بر این، از ۵۷ کشور عضو سازمان همکاری اسلامی، ۵۲ کشور عضو سازمان ملل متحد هستند که به آنها

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۱۰۳

در تصمیم‌گیری‌های مهم جهانی قدرت انتخاب می‌دهد. اکنون زمان مناسبی است ملت‌های اسلامی با هدایت منابع به سمت توسعه اقتصادی می‌توانند فقر را ریشه کن کرده و بر عقب‌ماندگی خود غلبه کنند.

در دنیای امروز، روابط اقتصادی و همبستگی بسیار مهم است و موفقیت یک کشور اغلب با توانایی آن در تقویت روابط و همگرایی سنجیده می‌شود. با توجه به اشتراکات متعدد در جهان اسلام، کار آنها در جهت این هدف مشترک آسان‌تر است. در این پژوهش، ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی دیپلماسی اقتصادی در کشورهای اسلامی مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که این کشورها با برخورداری از منابع غنی و پتانسیل‌های اقتصادی بالا، می‌توانند به‌عنوان بازیگران مؤثر در نظام بین‌الملل ایفای نقش کنند. به‌ویژه، وجود بازارهای گسترده، منابع طبیعی فراوان و فرهنگ مشترک در میان این کشورها، زمینه‌ساز ایجاد فرصت‌های استثنایی برای همکاری و هم‌افزایی اقتصادی است.

دیپلماسی اقتصادی به‌عنوان ابزاری برای تقویت همکاری‌های بین‌المللی در زمینه‌های تجارت، سرمایه‌گذاری، و توسعه پایدار، نقش مهمی ایفا می‌کند. کشورهای اسلامی با توجه به تجارب تاریخی و فرهنگی مشترک، قادرند استراتژی‌های مؤثری را برای تقویت روابط اقتصادی خود به کار گیرند. علاوه بر این، تعاملات اقتصادی می‌تواند به بهبود امنیت و ثبات در مناطق مختلف کمک کند و موجب ارتقای

وضعیت عمومی این کشورها شود. از طرف دیگر، چالش‌های موجود از قبیل اختلافات سیاسی و اقتصادی، ناهماهنگی‌های داخلی و فشارهای خارجی می‌توانند موانعی جدی در راستای تحقق این اهداف به شمار آیند؛ بنابراین، احساس نیاز به هم‌افزایی و هماهنگی در سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی میان کشورهای اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

در نهایت، دیپلماسی اقتصادی می‌تواند نقش محوری در تقویت جایگاه کشورهای اسلامی در نظام بین‌الملل و دستیابی به اهداف توسعه پایدار ایفا کند، به طوری که این کشورها بتوانند به‌عنوان همکاران استراتژیک در عرصه جهانی شناخته شوند.

منابع

- ابوالفضلی کریزی، حسین و ستوده، محمد. (۱۳۹۸). واکاوی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر همگرایی اسلامی (با تأکید بر روی قدرت‌های انقلاب اسلامی). نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۱ (۴)، ۴۰۳-۴۲۲.
- اسمیت، استیو، هدفیلد، امیلیا و دان، تیم. (۱۳۹۱). سیاست خارجی نظریه‌ها، بازیگران و موارد مطالعاتی (ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی، محسن محمودی و ایوب کریمی). تهران: سمت.
- ایزدی، امیرمحمد و موسائی، علی. (۱۴۰۱). تأثیر واگرایی اقتصادی اسلامی بر همگرایی جهان اسلام. پژوهش ملل، ۷۵، ۳۵-۵۶.

فرصت ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت ... ۱۰۵

باین، نیکلاس و ولکاک، استفان. (۱۳۸۸). *دیپلماسی اقتصادی نوین* (ترجمه محمدحسن شیخ‌الاسلامی). تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

برژینسکی، زیگنیو. (۱۳۸۶). *انتخاب، سلطه یا رهبری* (ترجمه: امیرحسین نوروزی). تهران: نشر نی.

حافظ‌نیا، محمدرضا و زرقانی، سید هادی. (۱۳۹۱). *چالش‌های ژئوپلیتیکی همگرایی در جهان اسلام*. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۱۳۹، ۸۰-۱۵۴. دامن‌پاک جامی، مرتضی. (۱۳۹۷). *دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران: روندها و تحولات، فرصت‌ها و چالش‌های پس از توافق هسته‌ای*. تهران: وزارت امور خارجه.

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال و دامن‌پاک جامی، مرتضی (۱۳۹۴)، «جایگاه دیپلماسی اقتصادی در سیاست خارجی دولت یازدهم»، فصلنامه سیاست خارجی، ۲۹(۱۱۳)، ۷-۵۲.

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال. (۱۳۹۵). *اصول و مبانی روابط بین‌الملل (۱)*. تهران: سمت.

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، توکلی، رضا و عرب‌پور، امیرحسین. (۱۴۰۰). *دیپلماسی اقتصادی: روندها و چشم‌انداز منطقه‌ای و جهانی*. تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

رانا، کیشان. (۱۳۹۵). *دیپلماسی دوجانبه* (ترجمه مهدی سبحانی). تهران: وزارت امور خارجه.

شقایق شهری، وحید. (۱۳۹۶). *نقش اقتصاددانش بنیان در همگرایی تجاری*

اسلامی (رویکرد برون‌گرایی اقتصاد مقاومتی). جستارهای اقتصادی ایران،

۱۴ (۲۸)، ۹-۳۱.

صادقی، علی و شوشتری، سید محمدجواد. (۱۳۸۹). همگرایی اسلامی،

چالش‌ها و راهکارها. در مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی

جغرافی دانان جهان اسلام (ص. ۳ و ۴).

عزتی، عزت‌الله، ایجابی، ابراهیم و مختاری، رضا. (۱۴۰۰). تحلیل ژئوپلیتیکی

مؤلفه‌های همگرایی و واگرایی در جهان اسلام. فصلنامه راهبرد سیاسی، ۵

(۱۷)، ۲۳۱-۲۰۹.

قوام، سید عبدالعلی. (۱۳۹۷). روابط بین‌الملل: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها. تهران:

سمت.

محمودی، مقداد، دامن کشیده، مرجان، و نصایبان، شهریار. (۱۴۰۰). اثرات

شاخص اقتصاددانش بنیان بر رشد اقتصاد کشورهای اسلامی (مدل آزمون

بارو سالای مارتین). اقتصاد مالی (اقتصاد مالی و توسعه)، ۱۵ (۳) (پیاپی

۵۶)، ۲۴۱-۲۱۷.

وایت، برایان. (۱۳۸۳). دیپلماسی در جهانی شدن سیاست: روابط بین‌الملل در

عصر نوین (گردآوری استیو اسمیت و جان بیلینس، ترجمه ابوالقاسم راه

چمنی). تهران: ابرار معاصر.

ویسی، هادی. (۱۴۰۲). آینده پژوهی همگرایی اسلامی به روش سناریوپردازی.

پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۵ (۱)، ۱۲۳.

هالستی، کی. جی. (۱۳۹۰)، مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل، ترجمه بهرام

مستقیمی و مسعود طارم سری، چاپ هفتم، تهران: مؤسسه چاپ و

References

- Adler, E., & Barnett, M. (2023). Security communities in theoretical perspective: A reassessment. *European Journal of International Relations*, 29(1), 9-32.
- Ahmed Hassan, R. A. (2024). Financial Inclusion in Muslim-Majority Countries: Overcoming Economic and Social Challenges Through Islamic Lending. *Invest Journal of Sharia & Economic Law*, 4(1), 46-73. <https://doi.org/10.21154/invest.v4i1.8340>
- Al-Fadhli, A. (2023). The Role of Economic Convergence in the Capability of the Islamic World. *Journal of Islamic Economics*, 12(4), 45-67.
- Al-Rasheed, M., & Vitalis, R. (2022). The Gulf Cooperation Council: Economic diplomacy and regional integration revisited. *International Affairs*, 98(1), 197-218. <https://doi.org/10.1093/ia/iiab226>
- Alshahrani, S., & Alharthi, A. (2024). Islamic finance as a driver for enhancing economic sustainability and diversification in the GCC. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 15(1), 34-56. <https://doi.org/10.1108/jstpm-11-2023-0206>
- Alsharif, A., & Alhammadi, M. (2023). Evaluating the

- success of economic diversification in the UAE: An empirical analysis. In *Economic Diversification in the GCC* (pp. 123-145). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-19-7796-1_25
- Aysan, A.F., & Unal, I.M. (2024). The Institutionalization of Islamic Finance: Historical Context, Current Developments, and Future Directions. *Al-Baraka Forum*. Retrieved from <https://hal.science/hal-04669980/document>
- Cherni, S., & Ben Amar, A. (2024). Does digitalization affect shariah supervisory board efficiency? Evidence from Islamic banks. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, ahead-of-print(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JIABR-03-2023-0077>
- Esposito, J. L. (2010). *The future of Islam*. Oxford University Press.
- Fathi, A., & Pakdaman, A. (2011). Economic diplomacy and its role in the economic development of developing countries. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 32(2), 205-224.
- Haghirian, M. (2024). To succeed, the GCC requires cooperation with Iran for regional security. *Stimson Center*.
- Hassan, M. K., & Islam, A. (2001). The role of Islamic finance in the economic development of the OIC countries. *Journal of Economic Cooperation*, 22(2), 1-30.
- Hassan, M. K., Sanchez, B. A., & Hussain, M. E. (2010). *Economic Performance of the OIC Countries and the*

prospect of an Islamic Common Market. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 31(2), 65-121.

Heydari, M., & Alamdari, S. (2022). *Journal of International Relations*, 12(3), 30-50. DOI: 10.22034/jir.2022.522791

Islamic Finance Development Report (2021). Sharia Knowledge Centre.

Khalidi, R. (2004). *Resurrecting Empire: Western Footprints and America's Perilous Path in the Middle East*. Beacon Press.

Khan, A. W., & Niazi, M. A. (2023). The Role of Trade Agreements in Trade Creation or Trade Diversion: A Case of Pakistan. *Journal of Applied Economics and Business Studies*, 8(1), 15-29.

Koschut, S. (2021). The power of (emotion) words: On the importance of emotions for social constructivist discourse analysis in IR. *Journal of International Relations and Development*, 24(1), 1-24. <https://doi.org/10.1057/s41268-020-00199-4>

Mousavi Shafahi, M. (2018). Economic diplomacy in Afghanistan: A post-Taliban analysis. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 7(2), 152-165.

Mousavi Shafahi, M., & Emani, S. (2018). The role of economic diplomacy in achieving development goals. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 7(1), 153-167.

Nasr, S. H. (2002). *The Heart of Islam: Enduring Values for*

- Humanity. HarperSanFrancisco.
- OECD (2023). How Islamic finance contributes to achieving the Sustainable Development Goals. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/how-islamic-finance-contributes-to-achieving-the-sustainable-development-goals_ac1480ca-en.html
- Özdemir, A. (2023). A Review of the Theoretical Developments and Challenges in Regional Trade Agreements. *International Journal of Economic Research*, 14(3), 22-34.
- Pontes, D., Santos, V., Samões, O., Wang, S., & Figueiredo, R. (2024). Towards internationalization: Exploring economic diplomacy in the Middle East (GCC). *Economies*, 12(4), 82.
- Rahman, F. (1980). *Islam*. University of Chicago Press.
- Ramadan, T. (2004). *Western Muslims and the future of Islam*. Oxford University Press.
- Ramadan, T. (2009). *Radical reform: Islamic ethics and liberation*. Oxford University Press.
- Rede Diplomática (2023). *Journal of Economic Diplomacy*, 15-30. DOI: 10.67890/jed.2023.002
- Risse, T. (2022). Social constructivism meets globalization. In J. Baylis, S. Smith, & P. Owens (Eds.) , *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (8th ed., pp. 324-339). Oxford University Press.

- Roberts. Anthea, Choer Moraes. Henrique, Ferguson. Victor (2019). *Toward a Geoeconomic Order in International Trade and Investment* Get access Arrow, Published: *International Economic Law* 4, P.655-676
- Robertson, D. (2004). *The Routledge Dictionary of politics* (3rd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203362068>
- Robertson, D. (2004). *The Routledge dictionary of politics*. Routledge.
- S&P Global Ratings (2022). *Islamic Finance Outlook - S&P Global Ratings*
- SESRIC. (2023). *Yearbook on OIC member countries 2023*. <https://www.sesric.org/publications-detail.php?id=587>
- Zughoul, M. R. (2003). *Globalization and EFL/ESL pedagogy in the Arab world*. *Journal of Language and Learning*, 1(2), 106-146.

Translated References to English

- Aboulfazli Karizi, H., & Sotoudeh, M. (2019). Analyzing the influential components of Islamic convergence (Emphasis on the powers of the Islamic Revolution). *New Perspectives in Human Geography*, 11(4), 403-422. [In Persian]
- Bain, N., & Woolcock, S. (2009). *The New Economic Diplomacy* (M. H. Sheikh-Eslaami, Trans.). Tehran: Center for Strategic Research, Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]

- Brzezinski, Z. (2007). *The Choice: Global Domination or Global Leadership* (A. H. Norouzi, Trans.). Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Damanpak Jami, M. (2018). *Iran's Economic Diplomacy: Trends, Developments, Opportunities, and Challenges after the Nuclear Agreement*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- Dehghani Firouzabadi, S. J. (2016). *Principles of International Relations* (Volume 1). Tehran: SAMT. [In Persian]
- Dehghani Firouzabadi, S. J., & Damanpak Jami, M. (2015). The role of economic diplomacy in the foreign policy of the Eleventh Administration. *Foreign Policy Quarterly*, 29(113), 7-52. [In Persian]
- Dehghani Firouzabadi, S. J., Tavakoli, R., & Arabpour, A. H. (2021). *Economic Diplomacy: Trends and Regional and Global Outlooks*. Tehran: Imam Sadiq University. [In Persian]
- Ezzati, E., Ejabi, E., & Mokhtari, R. (2021). Geopolitical analysis of convergence and divergence components in the Islamic world. *Political Strategy Quarterly*, 5(17), 209-231. [In Persian]
- Ghavam, S. A. (2018). *International Relations: Theories and Perspectives*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Hafeznia, M. R., & Zarghani, S. H. (2012). Geopolitical challenges of convergence in the Islamic world. *Human Geography Research*, 80, 139-154. [In Persian]
- Holsti, K. J. (2011). *The Basics of International Politics*

- Analysis (B. Mostaghimi & M. Tarem Sari, Trans.). 7th edition. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Press. [In Persian]
- Izadi, A. M., & Mousaei, A. (2022). The impact of Islamic economic divergence on the convergence of the Islamic world. *Nations Research*, 75, 35-56. [In Persian]
- Mahmoudi, M., Damankeshideh, M., & Nesabian, S. (2021). The effects of knowledge-based economy indices on the economic growth of Islamic countries (The Barro-Sala-i-Martin test model). *Financial Economy (Financial Economy and Development)*, 15(3), 217-241. [In Persian]
- Rana, K. (2016). *Bilateral Diplomacy* (M. Sobhani, Trans.). Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- Sadeghi, A., & Shoushtari, S. M. J. (2010). Islamic convergence: Challenges and solutions. In *Proceedings of the Fourth International Congress of Islamic World Geographers* (pp. 3-4). [In Persian]
- Shaghghi Shahrie, V. (2017). The role of knowledge-based economy in Islamic trade convergence (The extroverted approach of resistant economy). *Iranian Economic Research*, 14(28), 31-9. [In Persian]
- Smith, S., Hadfield, A., & Dunne, T. (2012). *Foreign Policy: Theories, Actors, and Cases* (A. M. Haji Yousefi, M. Mahmoudi, & A. Karimi, Trans.). Tehran: SAMT. [In Persian]
- Veisi, H. (2023). Islamic convergence foresight using scenario planning method. *Human Geography Research*, 55(1), 123. [In Persian]

White, B. (2004). *Diplomacy in the Globalized World: International Relations in the Modern Era* (S. Smith & J. Baylis, Eds.; A. R. Chamani, Trans.). Tehran: Abrar Moaser. [In Persian]

استناد به این مقاله: مصباحی مقدم، غلامرضا و ضیائی، رستم. (۱۴۰۳). فرصت‌ها و الزامات دیپلماسی اقتصادی در تقویت همگرایی کشورهای اسلامی. *تعاملات دیپلماتیک*، ۲(۵)، ۵۳-۱۱۴.

doi: 10.22034/dpiq.2025.484783.1013

The *Diplomatic Interactions Research Quarterly* is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License